

PRIVACY, JÖVŐ, EVOLÚCIÓ

Louis Brandeis és Samuel Warren az újkori privacy fogalmát megalapozó, 1890-es cikkük elején kijelentik, hogy bár az az elv, mely szerint az egyént, illetve az egyén javait védelem illeti meg, ugyanolyan régi, mint maga az angolszász jog, időről időre azért újra meg kell határozni, hogy miben is áll ennek a védelemnek a lényege. Ezt ugyanis szükségessé teszik a folyamatos politikai, társadalmi, gazdasági változások, és az „örökifjú common law” is mindig igazodik a társadalom új és új elvárásaihoz. És ismét csak ennek megfelelően: miközben a jog kezdetben csupán a fizikai zaklatás ellen biztosított védelmet, később kialakult az élhető és élvezhető élet joga, és így az egyént megillető védelem az idők folyamán kiterjedt más tényezőkre: az elviselhetetlen zajok, szagok stb. elleni védelemre is. Ez pedig szükségképpen vezet oda, hogy figyelembe kell venni az új technológiákat, amikor – a Thomas McIntyre Cooley bírótól származó megfogalmazást felhasználva – az egyedül hagyatás jogáról („the rights to be let alone”) beszélünk, mivel ezek az új technológiák is veszélyeztet(het)ik a privacyt.

Miközben senki nem vitatja, hogy a technológia önmagában se nem jó, se nem rossz, hanem semleges, észre kell vennünk, hogy ebből nem az következik, hogy figyelmen kívül kellene hagynunk a szerepét, hanem az, hogy nagyon is foglalkoznunk kell vele. Az, hogy bármilyen célra felhasználható, magában foglalja akár a privacysértést is. Brandeis és Warren idejében – többek között – a fényképezés és a nyomdatechnika fejlődése vált ilyen tényezővé.¹ Az 1800-as évek közepén még egyszerűen lehetetlen volt valakit anélkül lefényképezni, hogy az észre ne vette volna (és akár aktívan közreműködjön): még Matthew Brady is lövontatású stúdiókaravánnal járta az amerikai polgárháború színhelyeit. Aztán 1884-ben megjelent Eastman Kodak új rendszerű fényképezőgépe, melyet azzal reklámoztak, hogy „Ön csak kattint egyet, a többi a mi dolgunk”, és ekkor a helyzet gyökeresen megváltozott.²

De példaként említhetnénk Orwell 1984-éből azt, hogy a telekép nemcsak adó-, de vevőkészülék is, és rögzíteni tudja a leghalkabb suttogást is. Tehát mindenkinek abban a tudatban kell élnie, hogy „minden hangját hallják, s kivéve, ha sötét van, minden mozdulatát figyelik” (kiemelés – G. Z.). Ugyanakkor – miként arra Majtényi László hívta fel a figyelmet egy

előadásában – ma már senki sem csodálkozik rajta, ha egy kamerarendszer éjszaka is rögzíteni tudja a történéseket.

Nem lévén jogász, a továbbiakban nem a privacy jogi kérdéseivel szeretnék foglalkozni, hanem azzal, hogy a technika és a tudomány várható fejlődése milyen veszélyeket jelent(het) és milyen változásokat eredményezhet. Ez korántsem jelenti, hogy túlbecsülném e tényezők jelenlegi szerepét. Edwin Black amerikai történész az IBM-nek a holokausztban játszott szerepéről szóló könyvében azt mondja, hogy „az IBM – főként németországi leányvállalatán keresztül – Hitler zsidóellenes programját technikai feladatként fogta fel, amelyet hátborzongató szakmai felkészültséggel oldott meg”, de azon túl, hogy részletesen leírja, melyik jelentette a „természetes” halált és melyik a kivégzést a bergen-belseni koncentrációs táborban a foglyokra vonatkozó egyes lyukkártyajelölések közül, Black hozzáteszi: „Senki se higgye [...] hogy most ráolvasom az IBM fejére: nélküle nem történhetett volna meg a holokauszt.” Ugyanis a náci „olyan egyszerű, primitív eszközökkel is” végrehajtották volna, mint az általuk különben is gyakran alkalmazott halálra menteltetés, halálra éheztetés vagy agyonlövés, s ehhez még elektromechanikus számítógépekre sem volt szükség.³

Amikor tehát az ACLU arra hívja fel a figyelmet 2003 elején, hogy az Amerikai Egyesült Államokban „a történelem folyamán először technológiailag lehetővé vált a Nagy Testvér [rendszer] kiépítése”, akkor ez alatt valójában azt kell értenünk, hogy a mind tökéletesebbé váló kamerás megfigyelési technológiák meg az adatbányászati módszerek fejlődése csupán azt a „szükséges”, de nem elégséges feltételt jelenti, amely meghatározza a lehetőségek fázisterét. Meglehetősen furcsa lenne túlzott jelentőséget tulajdonítani a jelenlegi technikának, és mondjuk a náci Németországot meg egy modern demokráciát az alapján összehasonlítani, hogy a különböző műszaki megoldásoknak köszönhetően melyikben mit lehet megvalósítani. Elvégre ha annak idején egy viszonylag primitív technológia is elegendő volt a genocídiumhoz, akkor bátran élhetünk azzal a feltételezéssel, hogy nem a technológia szerepe az elsődleges, és amennyiben az IBM Hollerith D-11-es kártyaosztályozó gépe elég volt azokhoz a szörnyűségekhez, akkor egy modern komputer is elég hozzá, és „legfel-

jobb” az a kérdés, hogy még hatékonyabbá teheti-e a folyamatokat.

A privacy védői szerint erre az a válasz, hogy igen, és nyilvánvalóan az ACLU is ezért hivatkozik az új technológiákra. Könnyen akadhat azonban, aki úgy gondolja, hogy végső soron mégiscsak az válik be a legjobban, ha – miként például Orwell 1984-ében is – a saját gyerekei figyelik meg és jelentik fel az embert.

Persze óvatosan kell bánnunk az általánosításokkal. A fizikus Freeman Dyson például azzal a feltételezéssel él, hogy a jövőben „mindig jelen lesz az a veszély, hogy egy társadalom ördögi körbe kerül, egy olyan álomvilág csapdájába, ahol önmaga találja ki a valóságtól immár végképp függetlenné vált játékszabályokat”, és ezért végül kipusztítja magát.⁴ Közben azonban összetéveszti az elvileg lehetőséget azzal, aminek a bekövetkezése (jelenlegi ismereteink szerint a belátható jövőben) legalább valamilyen minimális valószínűséggel rendelkezik. És erre ugyan mondhatnánk azt, hogy még ha *majdnem* kizárható is, hogy ilyesmi megtörténjen, akkor is túlságosan nagy a kockázat (hiszen az egész emberiség megsemmisüléséhez vezetne), tehát mindenképpen számolnunk kell vele. Ez az érvelés kimondottan emlékeztet arra, mint amely szerint azért kell meggátolnunk a térfigyelő kamerarendszerek kiépítését, mert ha egyszer már készen vannak, akkor azokat bármire fel lehet használni – egészen azzal bezárólag, hogy azokat kapjuk el, akiknek a kuttyája a járdára piszkít (miként ez az elképzelés már Magyarországon is felmerült⁵).

Az igazi problémát itt az jelenti, hogy ezt a logikát következetesen folytatva pillanatokon belül oda jutnánk, hogy meg kell gátolni mindazon megoldások kifejlesztését, amelyek aztán privacysértésre használhatók – hiszen ezek szerint ha lehet használni, akkor valószínűleg fogják is. Ami viszont azért nem járható út, mert *bármivel* vissza lehet élni.

Vagyis marad az a megoldás, hogy a megvalósuló technológiák alkalmazhatóságát szigorú jogi szabályozásokhoz kötjük, és közben arról sem feledkezünk el, hogy egyfelől a nem technológiai problémákra (mint amilyen mondjuk a bűnözés) nem lehet elsődlegesen technológiai választ adni; másfelől pedig, hogy az időben előrehaladva a technológia szerepe is megváltozhat és átértelmeződhet a jelenlegihez képest. Végezetül pedig azt is figyelembe kell vennünk, hogy hosszú távon nem csupán az a két tényező változhat, amellyel már Brandeis és Warren is számolt, a technológia és a társadalom, hanem maga az emberi faj is. És ez akár azt is eredményezheti, hogy a ma használatos fogalmak értelmüket veszítik.

Brandeis és Warren kortársa, a liberális újságíró Edwin Lawrence Godkin úgy vélte, hogy „a privacy nyilvánvalóan modern fogalom [...] amely nemcsak hogy nem fontos, de nem is ismert a primitív és barbár civilizációkban”,⁶ és itt most nem is annyira az az érdekes a számunkra, hogy a kor történelemszemlélete különbséget próbált tenni a „fejlett” és a „fejletlen” társadalmak között, hanem az, hogy a privacyvel kapcsolatos elvárások történetileg valóban változók, tehát nem a jelenlegi az egyetlen elképzelhető modell, és – ad absurdum – nemcsak olyan társadalmak létezhetnek, ahol senkit nem érdekel a privacy, de olyanok is, ahol (legalábbis jelenlegi formájában) nem is értelmezhető ez a fogalom.

Francis Fukuyama, aki annak idején a történelem végének több mint vitatható koncepciójával hívta fel magára a figyelmet, egy újabb könyvében már az emberiség posztumán jövődjéről elmélkedve azt mondja, hogy a *Szép új világ* példáján keresztül „Huxley tulajdonképpen arra biztat bennünket, hogy továbbra is érezzünk fájdalmat, legyünk depressziósak vagy magányosak [...] mert ezek a dolgok az idő kezdetétől fogva jellemzőek az emberi faj egyedeire”. Majd pedig azzal folytatja, hogy igenis az a ránk leselkedő legnagyobb veszély, hogy a biotechnológia „megváltoztatja az emberi természetet”, és ezáltal végső soron az emberi értékek is sérülnek, hiszen az olyan fogalmak is képlékennyé válnak, mint például a személyiség, és semmi akadálya nem lesz annak, hogy a neurofarmakológia eredményeinek köszönhetően hét közben egész egyszerűen másfajta emberek legyünk, mint hét végén. Ami viszont szükségképpen a hagyományos értelemben vett jog megszűnéséhez vezetne, mivel a jog „bármely valamirevaló definíciójának az emberi természetre vonatkozó szilárd ítéletekre kell épülnie.” Ad absurdum még az is előfordulhat, hogy képesek leszünk „egyes embereket nyereg alá való, másokat pedig csizmás-sarkantyús lényekké tenyészteni”,⁷ vagyis képesek leszünk minden eddiginél hatékonyabban beavatkozni olyan területeken is, ahol eddig legfeljebb nagyon megbízhatatlan módszerek álltak a rendelkezésünkre (ha voltak ilyenek egyáltalán).

Idáig jutva ismét csak két részre kell osztani a kérdést. Egyfelől nem szabad szem elől tévesztelnünk: annak, hogy az emberre mint biológiailag (és leginkább pszichológiailag) állandó és változatlan entitásra gondolunk, az az oka, hogy az egész civilizáció (melynek keretein belül ezek a kérdések is felvetődnek) csupán rövid ideje létezik fajunk biológiai értelemben vett létezéséhez viszonyítva. Megfelelően hosszú távú jövőben gondolkodva legalábbis

nem elfogadhatatlan az a feltételezés, hogy módosul például az olyan kategóriák jelentése, mint amilyen a *homo sapiens*, és ezzel az én értelmezésem szerint nincs is semmi probléma. Fukuyama ott követi el az egyik hibát, hogy kimondatlanul bár, de feltételezi, hogy létezik valamiféle végső és megváltoztathatatlan meghatározása annak, mi az „embernek lenni”, tehát az ettől való eltérés megengedhetetlen. Valójában azonban legalábbis nehéz lenne amellet érvelni, hogy pusztán azért nem engedhető meg az emberiség fejlődésébe való beavatkozás, mert ez „mesterséges”, míg az evolúció által okozott változások „természetesek”.

Másfelől viszont mindebből nem következik, hogy bármiféle beavatkozás megengedhető lenne – még akkor sem, ha az ismert természettörvények nem zárják ki, hogy az emberiség egyszer majd mondjuk elokra és morlockokra váljon ketté. A lehetséges ugyanis nem szükségképpen esik egybe nemcsak a megvalósulóval, de az elfogadhatóval sem, miként erre – sajnos – túlságosan is jó példa a Harmadik Birodalom.

Manapság már léteznek „memóriatörlő” gyógyszerek: ha propranololt adunk be valakinek kevesebb mint hat órával egy tragédia után, akkor később semmire sem fog emlékezni, és elvileg nem tűnik lehetetlennek olyan szerek kifejlesztése sem, melyek például egy holokausztúlélő gyötrő emlékeit semmisítenék meg. Efféle beavatkozásokat persze nem csak „jó szándékkal” lehetséges vagy lesz majd lehetséges végrehajtani, úgyhogy a kognitív szabadsággal foglalkozó jogász és aktivista, Richard Glen Boire egyenesen azt hangsúlyozza: „ahhoz, hogy a hosszú időn át fontosnak tartott gondolatszabadságot megőrizzük, a jognak tisztában kell lennie azzal, hogy létezik az agy privacyje, autonómiája és szabad választási lehetősége [is], és meg kell védenie azt”, és mivel az emlékezetnél semmi sem lehet személyesebb, ezért mindenkinek joga kell legyen szabadon dönteni arról, hogy – akár különböző eszközök felhasználásával, a gyógyszerektől kezdve a hipnózisig – miként akarja vagy nem akarja megőrizni az emlékeit. Vagyis a mindenkori hatalomnak sem arra nem lehet joga, hogy egyes eszközök használatára (vagy egyes emlékek törlésére) kényszerítsen minket, sem pedig arra, hogy visszatartsa a használatuktól.⁸ Ami pedig a privacyt illeti – ismét csak Boire szerint –, „amit és ahogy gondolunk, az a magánügyünk, hacsak úgy nem döntünk, hogy beszámolunk róla”, és az agyszekennelésnek például csak önként szabad alávetni az embert.⁹ A kérdéskör többek között azért

tarthat számot az érdeklődésünkre, mert eddig arról – szerencsére – szó sem lehetett, hogy az átnevelő táboroknál kifinomultabb és megbízhatóbb eszközöket használva, *tevélegesen* avatkozzunk be egy személyiség alakulásába. Az EPIC foglalkozik azzal, hogy a nanotechnológiának milyen hatásai lehetnek a privacyre, mivel például a szabad szemmel láthatatlan, a levegőben lebegő és mindenütt jelen lévő (egyelőre csupán hipotetikusán létező) nanokamerák révén majd minden korábbinál nagyságrendekkel több információt lehet majd folyamatosan begyűjteni,¹⁰ a neurofarmakológia, valamint társtudományai eredményeinek alkalmazása viszont oda vezethet, hogy maga az ember és a személyiség fogalma is megváltozik. Mint ahogy ez előbb-utóbb várhatóan tényleg bekövetkezik.

A pszichológus Albert A. Harrison a világujr kolonizálásának emberi feltételeit vizsgálva abból indult ki, hogy a hagyományos értelemben vett privacy nem valamiféle luxus, hanem a hatékony munkavégzés egyik feltétele.¹¹ William Hodges amerikai közgazdász szerint viszont a földön kívüli első kolóniák lakosai szűk helyen összezárva fognak élni és mezítláb járnak majd, mert kevesen lesznek ahhoz, hogy cipészt is vigyenek magukkal. Amúgy pedig – hasonló okokból kifolyólag – nem igazán lesz magánéletük és ennek megfelelően privacyjük sem.¹² Amire akár azt is válaszolhatnánk, hogy egyes nagyvárosi nyomornegyedekben sem rosszabb a helyzet, vagyis nem igazán nagy a különbség.

A kérdéssel azért érdemes mégis foglalkozni, mert ha valóban létrejönnek majd olyan úrkolóniák, ahol egyes embercsoportok hosszú időn keresztül elvannak vágva a többiekétől, akkor az ilyen helyeken szükségképpen beindul majd a speciáció (a fajképződés), és ez ismét csak szükségképpen oda fog vezetni, hogy egymástól biológiailag teljesen eltérő, új emberfajok is megjelennek. Akár még az is elképzelhető – írja Dyson –, hogy „legalább egyes leszármazottaink lelkesen fogják felfedezni a kollektív memória és kollektív öntudat nyújtotta lehetőségeket”, mások pedig esetleg nem is emberekkel, hanem más fajokkal lépnek „gondolkodási közösségre”.¹³ Annyiban tehát igaza van

Fukuyamának, hogy a tudomány eredményei a jövőben nem csupán olyan mértékben változtathatják majd meg az életünket, mint mondjuk a Kodak vagy – *horribile dictu* – a Harmadik Birodalom által alkalmazott Dehomag-számítógépek, hanem teljesen, és a kollektív tudat megjelenése például azt eredményezné, hogy nehéz – ha ugyan nem egye-

nesen lehetetlen – lesz a ma használatos formájában értelmezni a privacyt.

Ugyanakkor viszont hiba lenne azt képzelnünk, hogy mivel a fogalmak értelmezési köre az idő függvényében (az emberi faj változásaival együtt) változhat, ezért adott esetben *bárm*i elfogadható. A logika ezt nem engedi meg. A filozófus Thomas Nagel arra hívja fel a figyelmet, hogy a relativizmus és szubjektivizmus számos formája szükségszerűen vagy önelentmondáshoz vezet, mivel azon a feltételezésen alapul, hogy „semmi sem áll fenn” (és ekkor ez a kijelentés sem védhető), vagy pedig „ürességbe hullik”, mert mindössze annyit állít, hogy „bármit mondunk vagy hiszünk, az olyasvalami, amit mondunk vagy hiszünk”.¹⁴ És hasonlóképpen: léteznek olyan szabályok, melyeket hosszú távon azért lehetetlen betartani, mert önmagukat semmisítik meg. Egy abszurd példával élve ilyen lenne például az, hogy minden megszülető gyereket meg kell ölni. Ez a szabály legfeljebb egy nemzedéken keresztül maradhat fenn.

Harrison a világűr kolonizálását tárgyalva abból indult ki, hogy a privacyre egyfajta praktikus megfontolásból van szükség, mivel az ember így egyszerűen „jobban működik”, és arra is érdemes felfigyelnünk, hogy – legalábbis az európai kultúrkörön belül – mintha csak az időnyíl irányát is a privacynek a technológia fejlődésével párhuzamos, mind fokozottabbá váló védelme jelölné ki valahonnét Edwin Lawrence Godkin „primitív” és „barbár” civilizációtól elindulva. Persze amennyiben mondjuk új emberfajok jelennek majd meg (akár az evolúciónak, akár az emberi beavatkozásoknak köszönhetően), akkor egyáltalán nem biztos, hogy így lesz – a transzhumanista filozófus, Nick Bostrom ennek megfelelően fogalmaz úgy, hogy „semmi okunk nincs rá, hogy a törvény előtt ne tekintsük egyenlőnek a többiekkel a módosított vagy megváltoztatott képességekkel rendelkező embereket”, illetve általánosabban fogalmazva: az „egyenlőséget az egyének, nem pedig az emberek” számára kell biztosítani. Elvégre a jövőben megtörténhet majd, hogy egy gondolkodó lény nem lesz a szó mai értelmében vett homo sapiens.¹⁵

Az effajta kérdések alaposabb körüljárása egyáltalán minden tanulság nélkül való. Ugyanis abból, hogy az alapok megváltoztatását követően a privacy jelentése is megváltozhat (és mai értelemben esetleg akár

meg is szűnhet), korántsem következik, hogy a mostani körülmények között le kellene mondanunk róla. Éppen ellenkezőleg.

JEGYZETEK

1. Samuel D. WARREN, Louis D. BRANDEIS: *The Right to Privacy*, Harvard Law Review, 1890. 15 December, http://www.lawrence.edu/fast/boardmaw/Privacy_brandwarr2.html.
2. Robert Ellis SMITH: *Ben Franklin's Web Site. Privacy and Curiosity from Plymouth Rock to the Internet*, Providence, Privacy Journal, 2000.
3. Edwin BLACK: *Az IBM és a Holokauszt*, ford. ÁROKSZÁLLÁSY Zoltán, Budapest, Atheneum 2000, 2001.
4. Freeman DYSON: *Imagined Worlds*, Cambridge, Harvard University Press, 1997.
5. SZ. N. : *Egész Budapestet pásztázzhatják a rendőrségi kamerák*, <http://www.jogiforum.hu/hirek/3442>.
6. SMITH: *I. m.*
7. Francis FUKUYAMA: *Poszthumán jövődönk. A biotechnológiai forradalom következményei*, ford. TOMORI Gábor, Európa, 2003.
8. Richard Glen BOIRE: *Cognitive Liberty in the Age of Memory-management Drugs*, <http://www.betterhumans.com/Features/Columns/Guests/column.aspx?articleID=2004-01-15-3>.
9. *Keeping Freedom in Mind*, <http://www.cognitiveliberty.org/mission.html>.
10. Eva GUTIERREZ: *Privacy Implications of Nanotechnology*, <http://www.epic.org/privacy/nano/>.
11. Albert A. HARRISON: *Spacefaring. The Human Dimensions*, Berkeley, University of California Press, 2001.
12. William A. HODGES: *The Division labor and Interstellar Migration. A Response to Demographic Contours*, in *Interstellar Migration and Human Experience*, eds. Ben R. FINNEY, Eric M. Jones, Berkeley, University of California Press, 1986.
13. DYSON: *I. m.*
14. Thomas NAGEL: *Az utolsó szó*, ford. DEMETER Tamás, Budapest, Európa, 1998.
15. Nick BOSTROM: *Is Transhumanism the World's Most Dangerous Idea? Francis Fukuyama thinks so, but the only real danger it poses is to reactionary bioconservatism*, <http://www.betterhumans.com/Features/Columns/Guests/column.aspx?articleID=2004-10-19-1>.